

Religionssociologisk mångfald

Texter till minne av Berndt Gustafsson,
grundare av religionssociologi i Sverige

CURT DAHLGREN (RED.)

LUND STUDIES IN SOCIOLOGY OF RELIGION – VOLUME 13

Gustafsson, Göran. 2021. "Berndt Gustafsson som religionssociolog." S. 9—17 i *Religionssociologisk mångfald: Texter till minne av Berndt Gustafsson, grundare av religionssociologi i Sverige*, redigerad av C. Dahlgren. Lund, SE: Lunds universitet.

RELIGIONSSOCIOLOGISK MÅNGFALD

Texter till minne av Berndt Gustafsson,
grundare av religionssociologi i Sverige

LUND STUDIES IN
SOCIOLOGY OF RELIGION

Editor
Curt Dahlgren

VOLUME 13

LUNDS
UNIVERSITET

© Författarna 2021

ISSN: 1651-4432

ISBN: 91-974760-9-9

Distribution: Förlaget Förortskyrkan HB

Sankt Johannesgatan 4 B

753 11 Uppsala

jorgen.straarup@forortskyrkan.se

Tryck: Media – Tryck, Lunds universitet, Lund 2021

Innehåll

Förord	5
<i>Göran Gustafsson</i>	
Berndt Gustafsson som religionssociolog	9
<i>Jonas Alwall</i>	
Scientologi utifrån och inifrån: konfliktytor och paradoxer	19
<i>Jonas Bromander</i>	
En kyrka i förändring	41
<i>Curt Dahlgren</i>	
Dödsannonser i två sociokulturella miljöer: Förändringar över tid	63
<i>Maria Klíngenbergr & Mia Lövheim</i>	
Kvinnor och religiöst ledarskap: ny kontext och nya aktörer	85
<i>Magdalena Nordin</i>	
Institutets tidiga studier av ”religiösa organisationer bland invandrare” ...	107
<i>Pål Repstad</i>	
Social klasse – et underutforsket tema i religionssosiologien	127
<i>Jørgen Straarup</i>	
Vardagstro och kyrkoordning: En norsk problemformulering i Berndt Gustafssons anda	149
<i>Erika Willander</i>	
Kvinnligt, manligt, kyrkligt – En uppföljning av Berndt Gustafssons genusforskning	159
<i>Göran Gustafsson</i>	
Religionssociologiska Institutet (RSI). Kort orientering om en forskningsorganisation och dess publikationer	181
<i>Margareta Skog</i>	
Berndt Gustafssons bibliografi	195

Berndt Gustafsson som religionssociolog

Göran Gustafsson

Det var under andra halvan av 1950-talet som Berndt Gustafsson kom att framstå som religionssociolog. Det var då han utåt blev känd genom den sifferspäckade redogörelsen om frekvensen av skilda religiösa beteenden i *Kristen i 50-talets Sverige* (1958), och det var då han klarlade samfundens sociala sammansättning i *Svensk kyrkogeografi* (1957), som omfattar mycket mera än titeln lovar. När sociologerna vid de olika universitetsorterna tillsammans gjorde en stor boksatsning – Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning – var det naturligt att Berndt Gustafsson, som dock hade sina främsta akademiska meriter från ett annat område, skulle skriva om *Det religiösa livet* (1959). Han kom därigenom att ligga bakom den information om religiöst beteende och om religionens betydelse i samhället som de stora kullarna samhälls- och beteendevetare under 1960-talet fick.

Det vore inte rättvisande att börja beskrivningen av Berndt Gustafsson som religionssociolog med arbetena från denna period. Långt tidigare hade han börjat lägga sociologiska synpunkter på de frågeställningar han arbetade med som forskare och som engagerad samhällsdebattör. Redan i den första artikeln han publicerade i en vetenskaplig tidskrift – *1800-talets svenska prästerskap och den brutna gemenskapen inom produktionslivet* (1949) – rör han sig i stor utsträckning med en sociologisk terminologi. Han konstaterar att en relation, som tidigare varit primärgruppsartad mellan arbetare och fabriksägare, genom att ägandeformerna till industrierna ändrades blev av sekundärgruppskaraktär, och han diskuterar med denna utgångspunkt det dåtida prästerskaps samhällsuppfattning och orsakerna till dess oförmåga att förstå de sociala förändringarna och problemställningarna. I denna artikel möter man några frågor som skulle komma igen på många ställen i Berndt Gustafssons författarskap; det är frågan om förändringarna i gemenskapsbildningarna och deras sammanhang med kyrkans ställning hos folket, och det är frågan om varför de kroppsarbetande kom i motsatsställning till eller främlingskap inför kyrkan och de religiösa rörelserna.

Den sistnämnda frågeställningen ägnade han sitt, näst doktorsavhandlingen, mest omfattande arbete, *Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige omkring 1880* (1950). Det dubbla angreppssätt som problemställningen underkastas framgår av undertiteln, ”En kyrkohistorisk-sociologisk undersökning”. Det rika materialet bakom studien kom främst från de vid kyrkohistoriska arkivet i Lund insamlade uppgifterna om kyrklig sed. Teorin var den syn på sociala klasser som kännetecknade amerikansk sociologi vid halvsekelskiftet (Centers, Davis, Holingshead m.fl.). Resultatet var framför allt ett klart framhållande av att de variationer som kunde iakttas mellan olika delar av landet och mellan olika orter i fråga om social särbehandling av arbetare vid begravn-

ning, bänksdelning i kyrkan, plats för vigseln och husförhör, till mycket stor del sammanhängande med den ekonomiska strukturen inom landsdelarna och orterna. Berndt Gustafsson ville visa att det fanns sociala skillnader i kyrkolivet under andra halvan av 1800-talet och att dessa kunde vara en orsak till den negativa ställning som arbetarrörelsen vid sin framväxt ofta intog i förhållande till kyrka och religion. Men han nådde med sin undersökning ett steg längre: han visade hur förhållanden inom den religiösa institutionen hade sin bakgrund i allmänna samhällsliga förhållanden.

Till samma materialkrets som Kyrkoliv och samhällsklass byggde på anknöt också *Manligt, kvinnligt, kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv* (1956), men den teori han där valde att anknyta till var den socialantropologiska funktionalismen. Angreppssättet visade sig fruktsamt när det gällde att förklara varför kvinnans ställning inom kyrkolivet ändrades under 1800-talet, men trots detta skulle det dröja länge innan Berndt Gustafsson på nytt närmade sig en problemställning med ett funktionalistiskt betraktelsesätt. Även i den kyrkohistoriska doktorsavhandlingen, *Socialdemokratien och kyrkan 1881–1890* (1953), finner man en orientering mot amerikanskt sociologiskt tänkande, men jag avstår från att ta upp detta här.

Principiellt intressant är en artikel från 1953 om *Sociologien och kyrkan*, där Berndt Gustafsson framför allt försöker visa att det inte behöver föreligga någon motsättning mellan en teologisk och en sociologisk bestämning av kyrkan och att sociologins behandling av de religiösa institutionerna kan ske utan att komma ”i strid med kyrkans eget liv som social institution”. Utom att den ger en positionsbestämning inför den kommande religionssociologiska verksamheten, är artikeln viktig för att den demonstrerar en stark anknytning till amerikansk sociologi och socialpsykologi, samtidigt som den i viss mån vänder sig från den europeiska (tyska) religionssociologiska traditionen. Denna anknytning till en amerikansk begreppsapparat (Cooleys primära och sekundära grupper) i stället för mot de europeiska kontrastbegreppen (Tönnies’ ”Gemeinschaft-Gesellschaft” och Durkheims mekanisk-organisk solidaritet), som lika väl eller lättare kunde använts i skrifter som *1200-talskyrka i 1900-talsamhälle* (1954) och *Småkyrkorörelsen* (1955), visar att Berndt Gustafssons orientering var i klar överensstämmelse med huvudströmmen i dåtida svensk sociologi. Den tes Berndt Gustafsson drev i de nämnda skrifterna är helt klar: den gemenskapsbildande betydelse som kyrkan hade i det agrara samhället har gått förlorad genom folkomflyttningar och industrialisering; denna gemenskap kan ersättas genom en omstrukturering av kyrkan så att grund finns för nya – men till arten i stort sett likadana – gemenskaper.

I *Svensk kyrkogeografi* ger Berndt Gustafsson inte endast en fullständig beskrivning av samfundens och kyrkoriktningarnas spridning och sammansättning utan öppnar också nya sociologiska perspektiv. I det uppslagsrika avslutningskapitlet om varför det finns så markerade bygdegränser mellan olika riktningar och rörelser inventerar han olika förklaringsmodeller. Han granskar kulturgränsbegreppet, han redovisar diffusionsteorier, han tar upp Holts kulturchocksteori och Le Bras’ isolationsteori. Här har han alltså lämnat den allmänna sociologiska begreppsapparaten och anknyter till internationell religionssociologisk forskning.

I *Kristen i 50-talets Sverige* med undertiteln ”några religionssociologiska data” finns däremot ingen teoretisk anknytning. Berndt Gustafsson hade fått tillgång till ett par stora Sifo-material där frågor bland annat ställts om kyrksamhet, lyssnande till radioundakter, inställning till kristen fostran, moralnormer med mera. På grundval av detta material gav han en beskrivning av kyrkobesökarna och undersökte ”vilka uppfattningar och handlingsmönster de företräder i övrigt” samt försökte klarlägga om detta var en sluten grupp ”där ingen kom in utan att vara alldeles bestämt funtad”. Resultaten av undersökningen kom att bli mycket använda; det blev dessa siffror man hänvisade till när man diskuterade kyrkans ställning hos folket under hela 1960-talet. Av analyserna tror jag man bör framhålla den som visar på vilken betydelse individens ursprungsmiljö och en brytning med denna miljö har för religiös aktivitet och den där de partipolitiska ställningstagandena ställs mot religiös aktivitet; Berndt Gustafsson visade där att det visserligen finns klara skillnader mellan kyrko- och frikyrkobesökare och andra ifråga om röstningspreferenser, men att om man jämför dem som svarat ”Ja” och ”Nej” på frågorna ”Försöker Ni vara en verkligt kristen?” och ”Ber Ni själv regelbundet till Gud?” är partierna ungefär lika starkt företrädade i båda grupperna. I slutreflexionerna möter man också det viktiga påpekandet om att det finns en stor grupp ”kristna på egen hand”, och detta pekar fram mot det intresse att klarlägga folkreligiositetens betydelse och innebörd som Berndt Gustafsson senare skulle manifesteras. Samma tendens – en begynnande inriktning på den privatiserade religionen – kommer fram i Berndt Gustafssons första framträdande för den internationella religionssociologiska publiken, artikeln *Staatskirche und Entkirchlichung in Schweden* (1962).

Den senast nämnda artikeln kan ses som en avslutning på den period då kyrkohistorikern Berndt Gustafsson gradvis gled mot religionssociologin. Han hade vid 1950-talets slut inte samlat in några egna frågematerial och han hade inte särskilt intresserat sig för de religionssociologiska teorierna, men han hade visat ett starkt intresse för att visa samspelet mellan förändringar i samhället och förändringar i fråga om religiöst beteende och för religionens ställning inom olika befolkningsgrupper. Sättet att gripa sig an frågeställningarna hade delvis haft en makrosociologisk karaktär. Till detta bör läggas ytterligare ett drag: Berndt Gustafsson skilde inte mellan rollen som forskare och kyrklig debattör, utan i flera av arbetena kommer klara ställningstaganden fram. ”Småkyrkorörelsen” är inte endast en kyrkohistorisk utredning och en redovisning av sociologiska data om gruppgemenskaper i storstaden utan också en plädering för småkyrkobyggande. ”Kristen i 50-talets Sverige” avslutas med praktiska förslag om hur man kan öka kyrksamheten.

I en med den tyska artikeln ungefär samtidig artikel i *Vår lösning*, *En vändpunkt för religionssociologien?* (1961), tar Berndt Gustafsson upp frågan om religionssociologins roll och om risken som ligger i att den ”blivit en kyrklig hjälpvetenskap”. Han hade då kommit i kontakt med ett försök till användning av religionssociologin i helt annan form. Den statliga utredningsapparaten kring relationerna mellan kyrka och stat hade dragits i gång 1958, och inom utredningen var man intresserad av att få veta om man från beteendevetenskapligt håll kunde få någon ledning vid ställningstagandet till det problem som skulle lösas. En forskargrupp bestående av en sociolog, en psykolog

och en pedagog tillkallades, och ledare för detta team blev Berndt Gustafsson. Problemet som formulerades för gruppen av utredningen var gigantiskt: Att undersöka ”möjligheter till och metoder för klarläggande av religionens betydelse som samhällsfaktor”, varvid man borde beakta ”önskvärdheten av att forskningsresultaten kunde tjäna till vägledning då det gällde att bedöma hur ett ändrat samband mellan stat och kyrka borde utformas eller hur förhållandena borde gestalta sig vid en mera fullständig upplösning av sambandet”. Forskargruppen och Berndt Gustafsson ansåg sig inte kunna fullgöra den senare delen av direktiven. Man satsade i stället på en omfattande diskussion av variabler som borde ingå i en undersökning av religionens betydelse som samhällsfaktor och kom med förslag till hur dessa variabler skulle operationaliseras. Man genomförde också en rad provundersökningar där man testade de frågebatterier man kom fram till, och dessutom försökte man klarlägga användbarheten av olika från amerikansk socialpsykologi hämtade personlighetsinventorier i svensk miljö. Arbetet finns dokumenterat i Berndt Gustafssons rapport *Religionens roll i samhället – forskningsmöjligheter och forskningsmetoder* (1963). Den omfattande undersökning som forskargruppen föreslog kom inte att genomföras. Vilken betydelse detta hade för Berndt Gustafsson vet jag inte, men man kan tolka det som besvikelse när han gav den långt senare utgivna *Religionens roll i samhället* undertiteln ”i väntan på en undersökning”.

Arbetet tillsammans med den beteendevetenskapliga forskargruppen förefaller att ha varit betydelsefullt för Berndt Gustafssons fortsatta arbete som religionssociolog. Han tar i sin rapport i viss mån – och i mitt tycke med orätt – avstånd från den metod med data om lokala enheter som han själv tidigare framgångsrikt använt. Han tillägnade sig en kvantitativ medvetenhet som han tidigare saknat, och hans sätt att skriva var under 1960-talet mindre värdeladdat än tidigare. Som alla vet speglar detta inte någon ändring i Berndt Gustafssons inställning till de religiösa frågorna. Hans grunduppfattning kommer också indirekt fram i presentationen av de stora religionssociologiska teoretikerna i läroboken *Religionssociologi* (1965). Inställningen till Weber och dennes syn på religionen som ett svar på människans behov av mening i tillvaron är ljum; Weber framställs som en sociolog vars syn på religionen motsvarade den som fanns inom den liberala teologin. Förståelsen för Durkheim och för Wach är större, men den riktiga entusiasmen kommer först då Berndt Gustafsson skall redogöra för Gabriel Le Bras och hans religionssociologi. Den bekännande katolicism som ligger i bakgrunden för dennes syn på religionen parad med en strikt inriktning på kvantitativa metoder finner han tilltalande. ”Le Bras’ program att allt som kan mätas skall mätas” blev något av ett fältrop för Berndt Gustafsson sedan han grundat Religionssociologiska institutet 1962.

Institutet gav en bas för den religionssociologiska verksamheten, och forskningsrapporter började komma i en strid men jämn ström. Det totala antalet sådana rapporter med Berndt Gustafssons signatur blev fram till 1975 nära ett hundra. I en så stor produktion måste man naturligtvis finna en viss ojämnhet; varje rapport ökar dock på något sätt kunskapen om religiöst beteende och om religionens betydelse för individ och samhälle. Ofta redovisar rapporterna metodiska försök. Bland forskningsrapporterna från Religionssociologiska institutet från de tidigare åren märker

man som särskilt intressanta den om *Kyrkan och dagbefolkningen i city* (1963), den också internationellt publicerade om *Vad folk tror om prästen* (1966), den om *Dagliga bibelläsare* (1967) och den om *Sekulariseringen ur religionssociologisk aspekt* (1968) där prästers och lekmäns uppfattningar om olika religionssociologiska sekulariseringsbegrepp redovisas. Som exempel på vad jag skulle vilja kalla Berndt Gustafssons ”metodfantasi” kan man nämna de räkningar av kyrkibesöken i Stockholm som han inledde redan 1962; hans förmåga att ”använda” ett dramatiskt TV-program som hotade att göra denna räkning ointressant ett år (rapporten *En TV-sändnings inverkan på kyrkolivet* 1965) visar på samma fantasi. Mycket okonventionella metoder kom ibland till användning, som vid observationsstudierna av bibelläsare i tunnelbanan och på ungdomskaféer, och visade sig användbara. När man betraktar rapporterna från de första åren måste man vara medveten om att verksamheten vid Religionssociologiska institutet då bedrevs med mycket små resurser, och för att överhuvudtaget få fram data var det nödvändigt att använda undersökningspopulationer som på ett eller annat sätt var lätta att få uppgifter från; man finner därför från dessa år många rapporter där en översatt skala provats på en eller flera undervisningsgrupper.

Snart kom dock större rapporter om dop, vigsel och konfirmation, och det var dessa som sedan integrerades till ett helt arbete, *Svenska folkets religion* (1969). Den religion Berndt Gustafsson beskriver här är inte samma religion som kom fram i ”Kristen i 50-talets Sverige” utan den religion som går under namnet förrättningskristendom. Signaler om att forskning borde bedrivas om detta fenomen hade som påpekats kommit tidigt och utvecklats i en artikel i Vår lösen 1964: *Den föraktade folkreligiositeten. Svenska folkets religion* och den syn på folkreligiositeten som Berndt Gustafsson där stod för ges en utförlig behandling på annan plats i minnesboken¹. De metoder som kom till användning vid undersökningarna av de icke-kyrkligas religion och av förrättningskristendomen hade delvis provats redan under det statliga utredningsarbetet; frågebatteriet om uppfattningen om Gud, Jesus och liv efter döden visade sig – och har i andra sammanhang senare visat sig – användbart för att göra en grov klassificering av individer efter deras religionsuppfattning, och de alternativa situationsbeskrivningarna om vad man lägger in i dop, konfirmation, vigsel och jordfästning gav klara skillnader mellan befolkningen i en Stockholmsförort och i Alingsås. Förrättningarna penetrerades också med andra metoder, men i slutavsnittet står det klart att Berndt Gustafsson kommit fram till att man med traditionella och accepterade metoder där svaren ges i verbal form inte kunde tränga särskilt djupt in i folkreligiositetens problematik, och hans avslutning på boken är: ”Bortom alla ordridåer ligger för många de största religiösa erfarenheterna.” Han skulle också se-nare närma sig frågeställningen från nya infallsvinklar.

Åren runt 1970 hörde till Berndt Gustafssons allra mest produktiva perioder; några år efter det han beskrivit folkreligiositeten sammanfattade han en rad andra rapporter i en ny bok, *Guds lilla barnaskara: rapport om en samhällskonflikt* (1972), där den traditionella religionen, kyrko- och frikyrkofolkets religion, fick sin beskrivning.

¹ Här syftar Göran Gustafsson på en artikel i *Berndt Gustafsson. Forskare och visionär* (Proprius förlag, Stockholm 1976) som hans artikel ingår i.

Huvuddelen av boken bygger på det största empiriska material som Berndt Gustafsson själv samlade in; underlaget är ett med stor möda framtaget sample om cirka 900 individer ur "svensk kristenhet". Här kommer frågan från den första artikeln han publicerade tillbaka i inledningskapitlets rubrik: "Arbetskraft har ingen religion", och han visar övertygande att de förvärvsarbetande utgör en minoritet av dem som är aktiva inom kyrkorna. I diskussionen av resultaten anknyter Berndt Gustafsson till de klassiska religionssociologernas teorier på ett sätt som inte förekommit i de tidigare empiriska arbetena, och han kopplar till sin diskussion också bristen på en positiv syn på lönearbetet inom den kristna traditionen. Han har lagt av objektivitetens tvångströja och konstaterar: "Den ethos, som den aktiva svenska kristenheten företräder verkar inte bara förmarxistisk utan premodern överhuvud." Av stort värde är den redovisning som ges av de politiska ställningstagandena inom den aktiva kristenheten såväl attitydmässigt som i fråga om politiska preferenser; sistnämnda data kompletteras med en intressant specialundersökning av de politiska ställningstagandena hos dem som ingår i den kyrkliga och frikyrkliga beslutsfattarkåren.

"Guds lilla barnaskara" framstår vid en noggrann läsning som en bok som är kännetecknande för den "sene" religionssociologen Berndt Gustafsson. Dataredovisningen är helt uppriktig, och inget som kan vara negativt för "svensk kristenhet" döljs; författaren redovisar och kommenterar tabellerna sakligt; uppgifterna som kommer fram diskuteras i ljuset av religionssociologisk teori, personliga värderingar och upplevelser tilläts i avskilda delar av texten som i synpunkterna på "riktmärken för den kristne i politiken".

Mellan de två empiriska arbetena hade Berndt Gustafsson 1970 gett ut *Religionens roll i samhället*, som är ett arbete där religionssociologisk teori kommer i första rummet och data i andra hand. Han återvänder här till funktionsteorin och anknyter till de funktioner hos religionen som Thomas F. O'Dea visat på, men han väljer att i stället för om funktioner tala om religionen i termer av olika system; religionen som referenssystem, adaptivt system, integrativt system, affirmativt system och initierande system. Det är inte en enkel funktionalism där endast religionens "nytta" framhålls, utan Berndt Gustafsson diskuterar lika ingående dysfunktionerna, de negativa följder som kan komma för individ och samhälle genom att religionen skapar enhet, ger identitet och så vidare. På ett helt annat sätt än i flertalet av sina religionssociologiska arbeten griper Berndt Gustafsson här tillbaka på sitt allmänna religionsvetenskapliga kunnande. Hans diskussion av funktioner och dysfunktioner exemplifieras och underbyggs inte bara eller främst med av honom själv eller andra insamlade data, utan han argumenterar på grundval av "mjuka" data på ett sätt som gör läsningen spännande. Texter av Arndt används för att beskriva flera av de religiösa systemen, religionens betydelse för att ge identitet klarläggs genom J. A. Eklunds unglyrkopsalm, och risken i att religionen tjänar som adaptivt system kommer fram då en negro spiritual citeras. "Religionens roll i samhället" är en viktig bok i Berndt Gustafssons produktion på två sätt: dels genom den teoretiska orienteringen, dels genom att fixeringen vid statistiskt prövbara data som ett underlag för all religionssociologi släppt. Det ökade teoretiska intresset kommer fram också i en forskningsrapport från samma tid: *Makten och heligheten: om kollektivet och staten hos Durkheim* (1971). Problemet

Berndt Gustafsson behandlar här är vilken grund som kan finnas för en kollektiv helighetsupplevelse i ett samhälle där den traditionella religionen förlorat sin betydelse och där makten opererar skild från religionen. En frågeställning i durkheimsk anda och med jämförelser mellan personer som står för ”folkreligiositet” och personer som hör till ”aktiv kyrklighet” behandlas också i den lilla rapporten *Kyrkan som symbol för folkets enhet* (1972).

De två senast nämnda rapporterna skulle kunna antyda att Berndt Gustafsson var på väg att framför allt vända sitt intresse mot ”religionen som integrativt system”, men så var inte fallet, utan under 1970 -talet intresserade han sig som religionssociolog främst för ”religionen som initierande system”, dvs. han kom att mera än tidigare behandla religionens samhällskritiska funktion. Berndt Gustafsson debatterade hela sitt vuxna liv samhällsfrågor utifrån sin religiösa utgångspunkt, och han kom uppenbarligen att stå främmande för mycket i det moderna konsumtionssamhället. I debattskriften ”Svensson är hans namn” (1970) byggde han på aktuella sociologiska samhällskritiker, bland annat Amitai Etzioni och Herbert Marcuse, och angrep konsumtionen som egenvärde, konformismen, privatiseringen och risken med massmedias styrning av individen. Kritiken är inte originell, men Berndt Gustafsson vinklade den från sin utgångspunkt och hans stora fråga är hur man skall förkunna kristendomen i ett samhälle som kännetecknas av dessa drag. Lösningen ser han i vad han kallar ”partisanskapet”, som står för en dynamisk aktiv, föränderlig verksamhet utanför och över alla fasta strukturer men också för en ny pietism. Han fann snart sina reflexioner kodifierade i Theodore Roszaks ”The Making of a Counter Culture” och i Charles A. Reichs tes om den ”mjuka revolutionen”, och detta blev den sociologi som var mest betydelsefull för honom under de sista åren. Ett uttryck i Sverige för tendenser mot ungdomens sökande efter en ny värdehierarki fann han i Jesusrörelsen. I ett par fullödiga rapporter om *Jesusrörelsen i ljuset av den s.k. motkulturen* och *Den svenska Jesusrörelsens bibeluppfattning* (båda 1973) ger han inte bara en beskrivning av rörelsen utan klarlägger också hur en normalpopulation och hur ett urval förkunnare och lekmän från samfundet ställde sig till Jesusrörelsen. De tre grupperna jämförs och intressanta skillnader i deras Jesusbild framkommer. Jämförelsen mellan traditionella fundamentalister (Bibeltrogna vänner) och medlemmar av Jesusrörelsen visar på skillnader i fråga om synen på bibeln när det gäller tidsupplevelsen; medan den ”klassiska” fundamentalismen kan beskrivas som historiskt inriktad och tillbakablickande är Jesusrörelsen dynamisk och framåtpekande.

Vid sidan av huvudlinjerna i Berndt Gustafssons ”sena” författarskap men med anknytning till hans starka intresse för framtiden ligger boken *Människa i Sverige* (1972). Det är en skrift som alltför lite uppmärksammas och som bygger på ett inom svensk samhällsvetenskap unikt material. De personer som intervjuats i Sifo-undersökningen från 1955 och vilkas svar alltså låg till grund för ”Kristen i 50-talets Sverige”, återintervjuades 1969 med i stort sett samma formulär. Dessutom intervjuades ett nytt urval ungdomar så att jämförelser kunde göras såväl mellan generationer som inom generationer över tid. Panelmaterialets möjligheter till analyser har inte utnyttjats till fullo i redovisningen, men i sina analyser kan Berndt Gustafsson visa hur en

förändrad inställning till religionen i positiv eller negativ riktning ofta samvarierar med förändringar i andra avseenden.

Jag har redan låtit framskymta att Berndt Gustafsson under sina sista år började använda ”mjuka” data på ett annat sätt än tidigare och att detta för honom möjliggjorde att han kunde komma bakom frågeformulärens ”ordridåer”. När han på ett okonventionellt sätt samlade in ”Svenska folkets böner” och ”Gud i folkets hjärta” kom han i besittning av ett material som – utöver sitt egenvärde – hade värde för en djuplodning i folkreligiositeten. En analys som främst bygger på detta material ger Berndt Gustafsson i artikeln *Svensk folkreligion och svensk kyrka* (1974). Folkreligionen jämförs med personlighetsreligionen och som ett framträdande drag i folkreligionen visar han på det återblickande. Det allra mest påtagliga draget i denna religionsform är dock helighetsupplevelsen. Traditionsbundenheten är mera en följd av denna upplevelse eller av fruktan för att förlora möjligheten till upplevelsen än ett konstituerande drag hos den. Heligheten finner nutidsmänniskan i naturen och i kyrkobyggnaden som mera än något annat representerar kontinuiteten bakåt och folkgemenskapen. Berndt Gustafssons analys av denna typ av religiositet är helt i överensstämmelse med Durkheims religionssociologiska teori att religionen är ett heligförklarande av samhället.

Artikeln om folkreligiositet är i bästa mening ”förståendesociologi”; den är ett exempel på hur Berndt Gustafsson kunde leva sig in i och tolka en religiös företeelse som låg långt från hans egna erfarenheter. Artikeln visar också på kontinuiteten i hans produktion; den ger ju ett svar på den tidigt ställda frågan om vilken gemenskap man kan finna i det moderna samhället och vilken roll kyrkan spelar för gemenskapsbildningen. När det gäller den andra tidiga frågan, den om kyrkan och arbetet, markerades kontinuiteten ännu starkare genom att denna fråga som ställdes i hans första arbeten också behandlades i en av hans sista forskningsrapporter från Religionssociologiska institutet, *Kyrkan och arbetslivets organisationer* (1975).

Jag tror att huvuddragen i Berndt Gustafssons religionssociologiska forskarprofil har framgått av genomgången av hans arbeten inom området: trots kontinuiteten stor öppenhet för nya frågeställningar, metodisk uppslagsrikedom, oförtröttligt datasamlande, ökande teoretiskt intresse och starkt personligt engagemang.